

Erényi Tibor

1848 és a magyar baloldal 1948-ban

A nemzeti, állami, mozgalmi ünnepeket, emléknapokat a politikai elit jelöli ki legitimációjával és politikai céljai szolgálatában. E "kijelölés" akkor sikeres, ha a politikai közvélemény jelentős része támogatja, egyetért azzal. Nem véletlen, hogy a nagy néptömegek számára elfogadhatatlan, népszerűtlen dátumokból aligha válnak nemzeti ünnepek, még akkor sem, ha azt számosan szeretnék. Még senkinek sem jutott eszébe például, hogy az 1514-es magyarországi parasztháború leverését, Dózsa György kivégzésének napját "ünnepnek" nyilvánítsa, jóllehet a magyar nagybirtokosok egyes köreiből lett volna erre hajlandóság. Ami a nagy francia forradalmat illeti: a 200. évfordulón tapasztalhattuk, hogy ez még mindig megosztja a "közvéleményt"; nemcsak Franciaországban, hanem a magyar történészek körében is. (L. a "Forradalomtalanítás" hazai jelszavát, amely szerint minden forradalom felesleges, kikerülendő és elvetendő.)

1848–49-el, illetőleg a kezdet napjával, 1848 március 15-ével más a helyzet. Sajátos eseményről van ugyanis szó. A forradalmat a magyar politikai vezetőréteg is indokoltnak tartotta; abban nemesi és polgári elemek jelentős szerepet vállaltak. A forradalom ügye összekapcsolódott nemcsak a feudalizmus felszámolásával, a polgári átalakulással, hanem a nemzeti lét védelmével. (A "forradalom és szabadságharc" meghatározás már a XIX. században megfogalmazódott, és később sem volt jelentős politikai erő, amely ezt kétségbe vonta volna. Mint ahogy azt sem, hogy a magyar 1848 része volt az európai 1848-nak, de önmagában is nemzetközi jelentőségű része. Ugyanis több mint egy évig tartó, nagyarányú fegyveres harcba torkollott, amelynek során nemcsak az Osztrák Császárság, hanem a cári Oroszország nagy hadseregeinek inváziójára is sor került.) Azt sem lehetett meggyőzően vitatni, hogy 1848-49 nélkül nem kerülhetett volna sor 1867-re, a kapitalizmus magyarországi kibontakozására, egy ellentmondásokkal terhelt, de alapjában, sikerült modernizációs korszak kezdetére. Senki sem tagadhatta azonban, hogy a történelmi Magyarország nemzetiségeinek jelentős része – külön nemzeti aspirációkkal ötvözve antifeudalizmusát – szembe fordult a magyar forradalommal, amely jobbágyfelszabadításra igen, de a nagybirtokosrendszer megnyirbálására azonban nem vállalkozott. A forradalomba – ezt minden vele foglalkozó történész mindig kiemelte – több irányzat érvényesült. Így a mérsékelt konzervatív, a liberális és a radikális demokrata, amely utóbbi mögött már szocialista erők is feltűntek. (A magyar szociáldemokraták 1868. azaz a kezdetek óta megemlékeztek 1848-ról, de nem az egész vezetés, hanem a radikális demokraták méltatásával.)

A kérdés bonyolultságát fokozta, hogy Magyarország 1867, "az alkotmányos éra" beköszöntétől 1918-ig, a polgári demokratikus forradalomig az Osztrák-Magyar Monarchia társországa volt; élén a forradalmat leverő Habsburg-dinasztiával; pontosabban Bécs politikai vezető köreivel. Ez a helyzet alkalmat ad arra, hogy a nevezetes nap sorsára legalább utaljunk. Március 15-e megünneplése 1867 után lehetséges volt. (Ezzel a lehetőséggel éltek – többek között – a szociáldemokraták.) A forradalom és kormányának feje, az emigrációs Kossuth azonban Ferenc József Magyarországon hivatalosan nem volt ünnepelhető. A magyar politikai elit egyes képviselői, például a liberális Wekerle Sándor többszörös miniszterelnök, egyik célja éppen az 1848-as és 1867-es hagyomány közelebb hozása volt. A magyar hivatalosság végül is a századfordulón már megemlékezett 1848-ról, de nem március 15-én, hanem április 11-én, amikor V. Ferdinánd jóváhagyta az úgynevezett áprilisi törvényeket (amelyek természetesen március 15. nélkül soha sem jöttek volna létre.) Ezek a törvények a polgári átalakulás számos fontos elemét foglalták magukba. (Parlamentáris politikai rendszer megszervezése, jobbágyfelszabadítás stb.) Az említett nap már senki érzékenységét sem sértette, hiszen aligha voltak a magyar politikai életnek olyan mérvadó képviselői, akik az említett törvényeket elutasították volna.

Létrejött tehát a "közmegegyezés". 1848–49 előre vitte az ország ügyét, az 1867-es kiegyezés során sikerült 1848 örökségének jelentős részét megőrizni. Ferenc József alkotmányos uralkodó lett, akinek a forradalmi megtorlások során "in effigie" kivégzett Andrássy Gyula gróf miniszterelnöke, majd külügyminisztere. Az emigráns Kossuth Olaszországban, de egykori híveinek zöme itthon: az ország halad a modern fejlődés útján. Az 1848-as "túlzások és atrocitások" elítélendők, azoknak nem szabad megisméltőlődniük. A jelzett álláspont mutatkozott meg a századforduló magyar történetírásának nagy vállalkozásában, a Szilágyi Sándor által szerkesztett A magyar nemzet története című tízkötetes műben, (1895–1898), amelynek vonatkozó részét a nemzeti liberális Beksics Gusztáv írta.

Az első világháború végén, 1918 "őszirózsás" forradalma természetesen változtatott ezen a képen. Emberei kiemelték (az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának viszonyai közepette) 1848 függetlenségi örökségét, Kossuth szerepét, az 1919-es Tanácsköztársaság idején pedig a forradalmi balszárny került előtérbe. (Ennek egyik kiemelkedő alakjának, Petőfi Sándornak a képe az új hatalom bélyegeire is felkerült; elvégre a magyar szabadság s egyben a világszabadság költője volt.)

A Horthy-korszakot illetően ismét változott a megítélés. Differenciáltabbakká váltak az álláspontok. A dualizmus-kori konszenzus, a 48 és 67 közelítésére irányuló nézetek – a Monarchia összeomlását követően – anakronisztikussá váltak. A hivatalosság főleg a történeti publicisztikában, évfordulós megemlékezésekben elsősorban a nemzeti szempontokat emelte ki – jelezve, hogy a

legfontosabb kategóriának a nemzetet tekinti. A korszak úgyszólván legjelesebb, egyébként a második világháborúig még nem ellenzéki történétírója, Szekfű Gyula azonban árnyaltabban fogalmazott. A "konzervatív reformok" híveként nagy művében, a Hóman–Szekfű-féle magyar történetben, amelynek második ("bővített, teljes" kiadása a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadásában, 1936-ban jelent meg) az 1848–49-es forradalom és szabadságharc valamennyi aspektusát figyelembe veszi. A balszárny radikalizmusát Szekfű sem helyesli és kritikával él – az általa szintén karizmatikus és nélkülözhetetlen vezetőnek tartott – Kossuthtal szemben is, aki nem vette kellően figyelembe a realitásokat. A republikanizmussal szemben is fenntartásait hangoztatja és láttatja a belső: nemzeti és szociális feszültségeket. A bukást a nemzetközi erőviszonyokkal magyarázza; rokonszenve a "mészkelték"-é. A hősiesség érdemét azonban a forradalom egyetlen vezető emberétől sem tagadja meg. A bécsi abszolutizmust és a "pesti radikalizmust" azonban elmarasztalja, csak úgy, mint a kapitulánsokat. Nem látja problémátlanul a "nemzeti egység" kérdését sem. Rámutat arra, hogy "a szegény nép" zöme eleinte közönyös volt. Csak a császári csapatok dúlásai és a bécsi szolgálatban álló nemzetiségi fegyveresek pusztításai változtattak ezen a helyzeten. Mindezek hatására "a jobbágyság is hirtelen tudatára ébredt magyarságának". Ez olvasható az idézett mű 395. oldalán. Nem hallgatja el azt sem, hogy a kormány a helyenként megmutatkozó földosztó törekvések ellen karhatalmilag fellépett, tartva az "agrárszocializmustól". Általában azonban az a véleménye, hogy társadalmi akciókra "ekkor még nemcsak a falusi, hanem a városi munkásság is éretlen volt". Majd a továbbiakban – némi egyoldalúsággal – a következőket írja: "Negyvennyolc nemzeti mozgalom volt, s városi és falusi szegény nép végső fokon alárendelte magát az intelligens osztály nemzeti vezetésének, amint többé-kevésbé hasonló történt a nem-magyar nemzetiségek soraiban is." (396.)

Ilyen előzmények után kellett a magyar baloldalnak az 1945 utáni években 1848-al kapcsolatos álláspontját kialakítania. A feladatot megnehezítette, hogy itt nem lehetett másolni. A Szovjetunióban hasonló kérdések nem vetődtek fel. Itt a nemzeti ünnep november 7. volt. A szomszédos kisebb országokban is más volt a helyzet. Romániában csak nemrég került sor a köztársaság kikiáltására, Csehszlovákiában 1948 februárjában zajlott le a "népi demokratikus" fordulat, a titói Jugoszlávia helyzete pedig a második világháború eseményei folytán egészen más volt. Az ezekben az országokban létező baloldalnak nem kellett a magyar 1848 megítéléséhez, egy sajátos jellegű polgári forradalom értelmezéséhez hasonló politikai szempontból is jelentős problémával szembenéznie. Érdekes tehát az ötven év előtti Centenáriumot szemügyre venni.

1948 elején a politikai életet domináló Magyar Kommunista Párt – immár a hidegháború ismert viszonyai között – rátért céljai megvalósítására. A Politikai Bizottság 1948 februárjában leszögezte, hogy az országban négyféle gazdasági szektor létezik egymás mellett: 1. egyszerű ártermelő, 2. tőkés, 3. államkapitalista, 4. szocialista, amelyben az államosított és állami kezelésbe vett üzemek, szövetkezetek stb. tartoznak.

Megállapította: "súlypontban és jelentőségében legfontosabb szocialista szektor, amely már rányomja bélyegét az egész nemzetgazdaságra".¹ Március végén államosították a 100-nál több munkást foglalkoztató üzemeket és hamarosan feloszlatták a Gyáriparosok Országos Szövetségét. Ugyanakkor gőzerővel folyt a két munkáspárt "egyesülésének" előkészítése. A Szociáldemokrata Párt 1948. március eleji kongresszusán a "munkásegység" hívei győztek, a Magyar Kommunista Párt bejelentette, hogy június elejéig megtörténik az egyesülés. Az 1948. júniusi egyesülő kongresszus programnyilatkozata szerint a népi demokrácia "a népszuverenitáson épülő demokratikus parlamentarizmusra épül", biztosítja a demokratikus szabadságokat, "de nem ad teret a demokrácia ellenségeinek, nem engedi, hogy a szabadságjogokkal népellenes politikai irányzatok és csoportok visszaéljenek."² A közvetlen demokrácia kérdése semmilyen vonatkozásban sem vetődött fel.

A külpolitikai vezértétel: megbonthatatlan barátság a Szovjetunióval és a szomszédos népi demokráciákkal, melyekben hasonló folyamatok zajlanak le, mint Magyarországon. Föderációról vagy konföderációról, mint a Pravda 1948. január 28-i cikke megállapította: szó sem lehet. Németország kettéosztása tényé vált, csakúgy, mint a "titóizmus" megbélyegzése: fennállott annak a veszélye, hogy Berlin helyzetét illetően tényleges konfliktusra kerül sor. A szembenállás szerves része volt, hogy a Szovjetunió a Marsall-tervhez való csatlakozást kategórikusan megtiltotta.

A sztálini hatalmaknak a közvélemény álláspontjával kevésbé kellett számolniuk, mint a nyugati, parlamentáris rendszereknek. Téves azonban az az elgondolás, hogy az államszocialista rendszerekben – azok diktatórikus jellege miatt – a közvéleménynek nem volt jelentősége. Sajátosan, áttételesen volt. Ezzel mind Sztálin, mind utódai számoltak. (Gondoljunk az előbbi kampányaira, Hruscsov politikájára stb.) Az közismert, hogy ezekben a rendszerekben a művészetek, talán elsődlegesen a szépirodalom, milyen, politikai szempontból is nagy szerepet töltek be. Másféle diktatúrákban ez nem volt szokásos. Az "újtípusú ember" voluntarizmusra mutató jelszavára magunk is emlékezhetünk. Mint ahogyan arra is, hogy Rákosi vagy Kádár milyen – ma már szinte érthetetlenül – kiemelkedő jelentőséget tulajdonított egy-egy vezető író vagy költő állásfoglalásának, sokszor a különböző pártplenumok is bibelődtek irodalmi – esetenként másodrangú értelmiségi – ügyekkel. A

"főideológus"-nak a párthierarchiában fontos posztja volt, kivált, mert nemcsak az irodalmi–művészeti kérdések, hanem a tudományos szféra is hozzátartozott.

Magyarországon a főideológusi "beosztást" 1948 tavaszán Révai József töltötte be, akinek műveltségét, irodalmi és történeti érzékét csak kevesen vonták kétségbe. Révainak kétségkívül volt "rálátása" a magyar történelem egészére.³ Hajlamainak a kommunista világmozgalomban 1935 után kibontakozó antifasiszta népfretpolitika történelmi és irodalmi vetülete kiváltképpen megfelelt. (Elég az első kiadásban 1947-ben napvilágot látott Marxizmus, népiesség magyarság című kötetére gondolni, amelyet a harmadik kiadásban 1949-ben jelentetett meg a pártkiadó, a Szikra.) Révai már a centenárium előtt kidolgozta 1848–49-ről azt a véleményt, amely később pártállásponttá vált. Amikor a Szikra Könyvkiadó 1949-ben megjelentette az 1918 őszén elhunyt Szabó Ervin munkáját, amelyet először csak a szerző halála után, 1921-ben, Bécsben adtak ki (Társadalmi és pártharcok az 1848–49-es forradalomban), ehhez Révai József írt – jórészt korábbi művei alapján – bevezető tanulmányt. Ennek a tanulmánynak a funkciója az volt, hogy a Szabó Ervin-féle értékelés helyett a magyar baloldal számára újat adjon: az általa kidolgozott álláspontot. Nézzük először az utóbbit. Az elsődlegesen hirdetett és terjesztett írások közül a legjelentősebb a 48 útján című összefoglalás, amelyet a fenti kiadó 1948-ban publikált, illetve az 1947. december 27-én a kommunista pártlapban olvasható és az említett kötetben újra közölt írás, amely az egész téma jelenőségét meghatározta: "A százéves évforduló távlatából sem idealizáljuk 1848-at, szereplőit és vezetőit. Tudjuk, hogy politikájuk sokszor következetlen volt. Tudjuk, hogy a jobbagyfelszabadítás dolgában a szabadságharc vezérei – még ha figyelembe vesszük is osztálykorlátaikat – innen maradtak azon a határon, ameddig el kellett volna menniük a nemzeti önvédelmi harc sikere, a forradalmi nemzeti egység megszilárdítása érdekében. Tudjuk, hogy hibák történtek a nemzetiségek jogos kívánságainak teljesítése dolgában is. De e hibák és fogyatékoságok nem homályosíthatják el az alapvető tény: Az 1848-as szabadságharc vezetői merték vállalni a forradalmi harc kockázatát, mertek cselekedni, nem hátráltak meg, félre tolták azokat, akik rohadt kompromisszumok, a megalkuvás és behódolás útját javasolták a nemzetnek, vállalták a néptömegekkel való szövetkezés politikáját, nem riadtak vissza az európai demokratikus-forradalmi mozgalmakkal való szolidaritástól és harcoltak még akkor is, amikor Európa újra csendes lett, amikor a demokratikus nemzeti forradalmak lámpafénye már csak Magyarországon világított." Majd a továbbiakban: "A forradalmi határozottság, a néptömegekre való támaszkodás és a demokratikus népekkel való szolidaritás köti össze elsősorban a száz év előtti magyar átalakulást a három évvel ezelőtt megkezdett magyar átalakulással. Aki a magyar demokrácia politikájának és módszereinek

ezekre a jellemvonásaira nemet mond, az nem mondhat igent 1848-ra sem."⁴ Ennyi. Ezek a leglényegesebb megállapítások.

Révai – nevesítve a dolgokat – Kossuth, Petőfi, Táncsics örökségéről ír. (*Szabad Nép*, 1948. március 14.) Petőfit forradalmi demokratának, Táncsicsot a parasztság képviselőjének, Kossuthot pedig a nemzet "vezérének" tekinti, aki a "nemzeti összefogásnak a megszemélyesítője". Az országgyűlés 1948. március 15-i ünnepi ülésén elmondott beszédében – óvatosan bár – tovább tágítja a haladó hagyomány körét.⁵ Szól "kalózok"-ról, "megalkuvók"-ról – mindazonáltal fejet hajt Nyári Pál, Bezerédy István és mások előtt; megállapítva, hogy Kossuthnak igaza volt Széchenyivel és Deák Ferencsel, Batthyány Lajossal szemben, Petőfinek Vörösmartyval szemben, – de az említettek mellett – Szemere Bertalan és mások is tiszteletet érdemelnek. 48 tanulságát elsősorban abban látja, hogy a nemzetek szabadságának és függetlenségének ügyét a dolgozó nép felszabadulásának ügyével kell összekapcsolni.

Révai értékelése olyan tágkeblű, amilyenre korábban sem a szociáldemokraták, sem a polgári radikálisok körében nem volt példa. Még akkor is az, ha némelykor emlegeti a "korlátokat", a "habozást", a "megalkuvást". Újnak hat, hogy szól a nemzetről, nemcsak a népről – sőt a parlamentarizmusról is: a "népi demokrácia" parlamentarizmusa mellett foglal állást. Nyilvánvaló, hogy a szerző (egyébként akár Lukács György) még mindig nem teljesen biztos abban, hogy ez a népi demokratikus periódus meddig fog tartani, bár azok az elgondolások, hogy a többpártrendszer valamiféle népfront váltja majd fel, arra vallanak, hogy legalábbis Révai a változások irányával és gyorsuló ütemével tisztában volt. Feltűnik a "függetlenség" gyakori emlegetése – a szovjet csapatok markáns jelenléte idején. Révai ezt a következő – később szinte állandóan olvasható – mondattal kívánja feloldani. "Az orosz cárizmus helyébe, amely 48-ban a feudális reakció fő ereje volt, a Szovjetunió lépett, mely a haladó emberiség élcsapata, a demokratikus fejlődés és a nemzeti függetlenség legbiztosabb támasza."⁶ Tehát a leghatalmasabb nagyhatalom jelenléte nem zavarja, sőt erősíti a kis függetlenek függetlenségét. A jó birodalma nem veszélyezteti a függetlenséget, csak a Gonoszé. Hozzátehetnénk: Hegel példájára mindenkor meg kell keresni, hogy miben, illetve kiben ölt testet a Világszellem.

Révai persze tudta, hogy a magyar munkásmozgalomban; a szociáldemokraták a kommunisták, sőt – részben – a polgári radikálisok soraiban a Szabó Ervin-féle nézetek a meghatározó jellegűek. Az egykori tanítvány nem írt "gusztustalan" bevezető tanulmányt. Tudta, hogy szólt már ő elismeréssel is Szabó Ervinről; bírálata tiszteletteljes hangú. Azzal kezd, hogy "az ősök kegyeletes, de alapos kritikájára" van szükség. Szabó szemére veti, hogy bár – joggal – kritizálja a szociáldemokráciát, végső

fokon maga is annak az álláspontjára helyezkedik. A Szabó Ervin-probléma taglalása jelen esetben nem feladatunk. Ez nehéz is lenne, mert felfogása nem egyszer eklektikus jellegű: számos esetben szociáldemokrata, anarchoszindokalista, sőt liberális elemekkel. Az kétségtelen, hogy a diktatórikusan megvalósított és irányított szocializmust soha sem fogadta volna el; de a demokratikus centralizmus elvén alapuló munkáspártot sem. Révai természetesen mind ezt tudja és egykori mesterét ennek figyelembe vételével bírálja, s egyben nem mulasztja el, hogy némi megértéssel a "kispolgári oppozíciót", Jászi Oszkárt és körét ne kritizálja. Némi túlzással azt állítja, hogy a szociáldemokraták, a polgári radikálisok és persze Szabó Ervin is a "tisztá feudlizmus" elvét vallották, mely szerint Magyarország feudális ország, s mindenekelőtt kapitlista országgá kell átalakítani. Azután kerülhet sor a tőkés rendszer valamilyen meghaladására. Révai szerint "Ez az elmélet, melynek torz tükrét tartotta Szabó Ervin a 48/49-es forradalom eseményei elé is."⁷

Mi a különbség Szabó Ervin és Révai József között 48/49 megítélésében? Mindketten nagyra tartják Petőfi, Vasvári és mások radikalizmusát. Szabó azonban elidőz az Egyenlőségi Klub programjánál, melyből kitetszik, hogy Petőfiék sem a polgárságtól, sem annak osztályuralmától, de még tulajdonától sincsenek elragadtatva. Révai a centenáris előkészületek kapcsán elsiklik e téma mellett és a paraszti lázongást is csak érintőlegesen tárgyalja. Ráadásul Szabó zseniális embernek tartja Széchenyit, viszont "csak" politikust lát Kossuthban. Révai ezzel szemben, az érdekegyeztetőt, a nemzet karizmatikus vezérét. Nagy különbség, ha figyelembe vesszük, hogy Szabó sem a nemzeti sérelmeknek, sem a függetlenség ügyének nem tulajdonít kiemelten döntő jelentőséget. "A forradalom – írja – külsőleg és lényegében is túlnyomóan politikai természetű volt, az idegen uralom ellen irányult és a fényes nemzeti szabadságharc háttérbe szorította a társadalmi a nézők, sőt sokban a résztvevők szemében is. Tovább élt azonban, hol hamu alatt pislogva, hol logogó lánggal égve, de tudatosan vagy öntudatlanul mindig befolyással a nemzeti politikai forradalom minden eseményére és figyelmére." A forradalom és szabadságharc jelentőségét persze Szabó Ervin is látja, a "nemzeti egységet", érdekegyeztetést azonban joggal bonyolultnak és rövid tartamúnak véli. "Bármennyire csodáljuk is az élet-halál harcát bámulatosan bíró nép hősiességét, a bíráló tekintet mégis kénytelen az union sacrée mögött fenyegető osztály- és pártharcot is észrevenni."⁸

Szabó Ervin független tudós, Révai viszont pártpolitikus volt, akinél stratégiai és taktikai megfontolások dominálnak. A manipulatív szándék, a historizálás hiányzik Szabó Ervinnél, Révainál viszont nagyon is jelen van. A tárgyalt kort mindketten jól ismerve, mindketten szembe kerültek a nagy problémával: a kapitalizmus vélhetően "jobb", mint a feudalizmus, de igazából majd jobbnak bizonyul-e. A reformkor számos nagy alakjának ez a dilemmája: a "várurak" uralmát felváltja majd a "gyárurak",

vagy éppen a "bankurak" hatalma. Ráadásul a kapitalizmus nagyra növeli a rettegett "pauperismust". (Azzal nem számoltak, hogy a feudalizmus számos eleme szinte halhatatlannak mutatkozik majd.)

Révai – amennyire lehet – átsiklik a probléma felett, bár ő is említést tesz arról, hogy a kapitalizmus sokak számára korábbi helyzetük romlásával jár. A reformkori dilemmát tehát valóságnak tartja. Szabó Ervin munkájából kiderül, hogy a céhmunkások körében is éltek bizonyos aggodalmak. Végül is a többség a céhek felszámolását szorgalmazta, de voltak olyanok is, akik csak reformokra törekedtek. Szabó idéz egy kérvényből, amely a céhek megszüntetését követeli, de addig is azt kívánja, hogy a céhmunkások "mestereiknek bizonyos keresetre szerződött társai" legyenek; sőt, mi több, egy másik követelés: "A segédek bevonása a kiképzési és jóléti intézmények igazgatásába" volt.⁹ Az iparújság szabadságáért nem mindegyik céhtag lelkesedett. Általában: a minennapi élet képe inkább Szabó kevésbé "politikus" írásából bontakozik ki, mint Révai nem egyszer szónoklatként ható szövegeiből.

Táncsicsot mindketten nagyra becsülik, Szabó azonban rámutat arra, hogy 1848 júniusa után már mindinkább elszigetelődött. "A liberális, sőt a radikális sajtó sem lelkesedett többé érte, és nem kívánta a nép megnyugtató tisztét – reá bízni, legszívesebben hallgatott róla. A mérsékelt és a konzervatív sajtó pedig, s főként maga a nemzetgyűlés hangulata egészen ellenségessé vált. Előbb azt mondták róla, hogy korlátolt, hogy bolondos; később a miniszterelnök lapja, a Pester Zeitung egyenesen kiírta róla, hogy bolond."¹⁰

Révai tudja mindezt, de eddig – politikai okokból – már nem jut el; a súlypontot nem a radikalizmusra, szórványosan jelentkező ügynevezett kommunisztikus eszmékre, hanem az idealizált "nemzeti egység"-re helyezi, ami persze a bécsi udvart szolgálókat, ezt a "maroknyi kisebbséget" nem foglalja magában.

Az MKP tudományos folyóiratának, a *Társadalmi Szemlének* (1948. januári) vezércikkét M. A. (Mód Aladár) írta. Rámutat, hogy 1848 a klasszikus polgári forradalmak utolsó szakaszának, a Kommunista Kiáltvány megjelenésének az éve. A forradalmak bukásáért a nagypolgárságot, a liberalizmust teszi felelőssé. A munkásság harca – úgy mond – az egész nép, az egész nemzet harcává szélesedett ki. 1848 művét csak a szocializmus fejezheti be. A cikk gondolatmenete nem különbözik Révai felfogásától. Ugyanebben a számban S. Sándor Pál ír hiteles, tudományos tanulmányt Az agrárkérdés 1848 előtt címmel. Ugyanez mondható el Pach Zsigmond Pálnak a februári számban megjelent tanulmányáról (A tőkés fejlődés feltételei a magyar mezőgazdaságban 1848-ban). A márciusi szám ismét Mód cikkét hozza: A diadalmas 48. A dokumentum: Marx beszéde az 1848-as forradalomról (1856. április 14-én a chartisták ünnepi gyűlésén hangzott el Londonban). Haraszi

Sándor ugyanebben a számban az 1848-as parasztmozgalmakról, Nemes Dezső pedig a munkásmozgalmakról értekezik. Nemes kiemeli Vasvári Pál szerepét. (Vasvárit némi anakronizmussal polgári radikalisként nevezi.) Megemlíti Kecskés Ede ügyvédet, (róla szó van Szabó Ervinnél is) aki "Kenyeret a népnek" című plakátján egalitárius nézeteket hirdetett. Táncsicsot bírálja, mert nem követelt általános választójogot, viszont elismeréssel jegyzi meg, hogy lapjában, a Munkások Ujságában az időközben bebörtönzött, "izgatók" védelmére kelt. (Az utóbbiak a vagyonosok ellen keltek ki, bizonyos értelemben kommunisztikus érveléssel.) Nemes abbéli törekvése, hogy a munkásmozgalomban mintegy mereven elkülönülő mérsékelt és radikális irányzatot mutasson ki, mesterkéltnek tűnik. Haraszi Sándor a legradikálisabb parasztmozgalmakban mutat ki bizonyos "communisticus" irányzatot. Ehhez csatlakozik Nemes a munkásmozgalmat illetően: nem mulasztva el megjegyezni, hogy a kormány ezek ellen az irányzatok ellen csakúgy mint a földosztó törekvések ellen karhatalmilag fellépett. (Révai a nemzeti egység kiemelésére törekedve ezekről a "fellépésekről" alig tesz említést.)

Az utolsó óráit élő Szociáldemokrata Párt folyóiratában, a Szocializmusban (1848 március 15. címmel, Szabó Ervin gondolatmenetét követi, de annál szűkeblűbb. Rokonszenvével Petőfit, Vasvárit és környezetüket tünteti ki. Széchenyi és Kossuth iránt egyaránt bizalmatlan, mert ellenzik, illetve nem kívánják a vagyontalanok forradalmát a vagyonosok ellen. A március 15-iki Tizenkét ponttal maradéktalanul egyetért. "Ha erre a napra gondolunk, – írja – nem hadvezérek és csataterék jutnak eszünkbe, hanem kávéház, nyomda, múzeumlépcső és ünneplő nép, nem politikusok, hanem költők, nem bullák vagy szerződéses, hanem versek és lelkesedés." A nemzeti egységet Szélpál nem érinti, ez a fogalom általában hiányzott a szociáldemokrata szóhasználatból. A szám vezércikkét Fejtő Ferenc írta a Százéves Kommunista Kiáltvány címmel. Fejtő szerint a két szerző érdeme, hogy a "napirenden lévő forradalom közelségét felismerte." Majd megállapítja: Marxtól nem hitigazságokat örököltünk, hanem módszert és irányt. "A Marx és Engels után történelekről Fejtő nem tesz említést, ellentétben Szalai Sándorral, aki ugyanígy, a filozófiai "frontról" szóló írásában kritikai észrevételeinek is hangot adva méltatja Lenint. (Szalai – és más szociáldemokraták – kritikai észrevételei elsősorban a demokrácia kérdéseivel kapcsolatosak.) Az ugyancsak baloldali szociáldemokratának számító, Horváth Zoltán a Népszava március 15-i számában Márciusi tanulságok címmel írt cikket. Hangúlyozza, hogy a francia 48 antifeudális volt és antikapitalista, a magyar 48 erővonalai viszont nem világosak. A bukás fő oka: a nyugati hatalmak közönye. Azóta megváltozott a helyzet: az angol nagytőke szembe került a labour-kormányval – kockáztatja meg a merész állítást. Ezt követően már csak lényegében a XX. századi monopoltőkéről esik szó. Horváth – ez szociáldemokrata ujságcikkekben ritka – Petőfi és Táncsics

mellett Kossuthot is megemlíti. A szociáldemokrata szerzők azonban éppen arról nem írnak, nem írhattak, hogy Révai és követői a szociáldemokráciát, mint olyant egyszerűen kiiktatták a haladó hagyományból. (Révai talán csak a szakszervezet-alapító Teszársz Károlyt és az egykori szociáldemokrata – agrárszocialista Várkonyi Istvánt, Ady Endréről írva pedig Kunfi Zsigmondot akarta vagy merete megemlíteni.) De ne feledjük: a magyar szociáldemokrácia utolsó napjait élte. A Népszava – szinte furcsa búcsúzóul – említett számában közölte a jelszót: "Az 1848-49-es szabadságharc örököse a Szociáldemokrata Párt, csatlakozz hozzá." A március 18-i számban már az olvasható, hogy "1848 eszméinek örökösei a baloldali pártok. Hatalmas tömegek országszerte a Baloldali Blokk ünnepségein."

Az időszak hazai szociáldemokráciájának rendhagyó személyisége, Justus Pál, aki korábban – némi tréfás jelleggel "magyar Trockij"-nak minősítette magát – pártunk feladatai címmel szintén cikket írt a Szocializmus már idézett számában. Justus – akárcsak Szalai és Horváth – tartózkodik Lenin kritikátlan dicsőítésétől (Ellentétben a párt élén álló Szakasits Árpáddal) és nem hivatkozik közvetlenül 48-ra sem. Ugyanakkor – mintegy történelmi tapasztalatok alapján – erőteljesen radikális hangot üt meg, megállapítva: "Magyarországon még inkább, mint másutt, az antiszocializmus is maga az ellenforradalom. Állást foglal a két munkáspárt egyesülése mellett, hozzátéve; hogy azt gondosan elő kell készíteni. A szocializmusért, a monopoltőke uralma ellen folyó világtörténelmi küzdelemben a szoroson vett ipari proletáriátusnak szerveznie, nevelnie és vezetnie kell az összes kizsákmányoltakat és elnyomottakat. Nem úgy, hogy "a szocializmus menjen öhozzájuk, hanem úgy, hogy ők jöjjenek a szocializmushoz". Justus egyébként 1948 március elején a parlamentben meghírdette a kétféle magántulajdon eszméjét. A világ március 3-i számában arról tudósít, hogy Justus szerint van munkából és van közönséges lopásból származó magántulajdon. A kisemberek magántulajdonát a kapitalisták, nem pedig a szocialisták veszélyeztetik. Az igaz azonban, hogy az utóbbiak a stratégiai ágazatokat (pl. energiaforrások) állami tulajdonba kívánják venni.

Meg kell említeni a Szikra Könyvkiadó által 1948-ban megjelentetett tanulmánykötetet (Mód Aladár, Ember Győző, Nemes Dezső, Andics Erzsébet, Hanák Péter, Waldapfel József, Kenyeres Júlia.)¹¹ A Centenárium éve természetesen erre a mánkára is hatott. A kötet érdekes olvasmány ma is. Általában 1948-ra még nem jellemző az 1949-től 1953-ig tartó évek oly sokat emlegetett "aktualizálása", az olyannyira elvárt "pártosság", a "marxista-leninista" történelem szemlélet szigorú megkövetelése.

Lukács György csak ritkán szólt közvetlenül hozzá történelmi kérdésekhez. Követve azonban gyakorta. 1947-48-ban történelmi mondanivalót is tartalmazó tanulmányok sorát írta.¹² Ezek a lényegét

tekintve nem térnek el Révaiétól, de nélkülözik annak pátoaszát és esetenkénti populista felhangjait 1848-t "demokratikus forradalom"-nak minősíti, szót emel a "csak liberális" (ezt maga is idézőjelbe teszi) értékek megbecsüléséért, bár úgy véli, hogy "a magyar irodalomban központi alakjai a nagy forradalmi költők: Petőfi, Ady, József Attila."(Lukács persze maga is jól tudhatta, hogy ez az állítás történeti szempontból is mennyire vulgarizáló – mindhárom költőt illetően. Petőfi nem akart mindenáron forradalmat, Adynak volt "darabont"-korszaka, nem is szólva a József Attila konfliktusairól a KMP-vel, szociáldemokrata- szinpátiáról stb.) A kor léghörét tekintve Lukács álláspontja mindenesetre mértéktartó.

A Supka Géza által szerkesztett polgári demokrata (sőt szabadkőműves) Világ 1948 március 14-i számában maga a szerkesztő, az említett irányzat közismert személyisége írt szubjektív hangvételű vezércikket Negyvennyolc márciusa – kendőzés nélkül címmel. Ebben a 48-as tragédia lényegét (jókorátúlzással) a polgári és a népi szárny, Kossuth és Petőfi ellentétében látja. A március 17-i szám beszámol a március 15-i Kossuth Lajos téren megtartott ünnepről és a parlament Nagy Imre elnökségével lezajló ünnepi üléséről, amelyen törvényt hoztak 1848 emlékérről. Supka egyébként igenli a Rákosi által – Révai alapján – megfogalmazott hivatalos megállapítást. "A nemzeti és társadalmi céloknak ez az egybeesése erősítette a magyarság összefogását és adott a szabadságharcnak olyan lendületet, amelyet a többi országok forradalmában hiába keresünk." A főszerkesztő írásában – és az egész lapban – bizonyos zavartság fedezhető fel. A Polgári Demokrata Párt a baloldalhoz csatlakozott – ugyanakkor vezetői 1948 tavaszán már észrevették, hogy nem az áhitott magyar demokrácia, hanem a párt állam van kiépülőben.

A már teljesen az MKP-nak megfelelően működő Nemzeti Parasztpárt lapja, a Darvas József által szerkesztett Szabad Szó a párt szövetségének tartott kommunisták véleményét vette át, Központi helyet foglal el a "törhetetlen nemzeti egység" gondolata. A lap hasábjain megjelenik a "Tiéd az ország, magadnak építed!" jelszó és a környező országokkal való együttműködés eszméje. A lap március 18-i számában részletesen közli Erdei Ferenc ünnepi előadását. a párt főtítkára mondanivalóját a következőkben foglalta össze: "A 48-as jobbágyfelszabadítás megindította a felszabadulás folyamatát, nem számolta fel azonban a feudálizmus rendjét, amely a parasztság szabadságának kifejlődését megakadályozta száz éven át, amíg 1945 márciusában meg nem jelent a nagybirtok megszüntetéséről és a parasztság földhözjuttatásáról szóló törvény. Száz év telt el tehát, amíg a jobbágyfelszabadulás műve teljessé vált és száz év után megnyílt a népi demokráciában a parasztság gazdasági és kulturális felemelkedésének lehetősége." Ugyanebből a számból kitűnik, hogy a párt a munkás-paraszt szövetségelmélyítése mellett száll síkra. A március 26-i szám teljes egyetértéssel közli: "Államosítják a

legalább száz alkalmazottat foglalkoztató ipari vállalatokat." (A nagybankokat már 1947 novemberének végén államosították.)

A történeztársadalom folyóiratának, a Századoknak 1948-as, összevont száma már 1949-ben jelent meg: többek között Arató Endre és Vörös Károly 1848-as problémákkal foglalkozó szakmunkáival. A vezértanulmány: Andics Erzsébetnek, a Magyar Történelmi Társulat elnökének az 1949 március 27-i közgyűlésén elhangzott, erősen politikai jellegű székfoglalója. Andics már korábbi írásaiban is méltatta az 1848-at és kísérletet tett a nacionalizmus értékelésére is. Szinte a Századok új számával egyidejűleg jelent meg a Munkásosztály és nemzet c. munkájának második kiadása, amelyben a következő olvasható: "A nacionalizmus a maga idején szükséges és haladó volt, mert kivezette a társadalmat a feudális zürzavarból és szétdaraboltságból. A népek nemzeti államokba egyesülése a burzsoázia nagy, történelmi teljesítménye volt"¹³ Említett előadása ezen a vonalon haladt tovább.

Méltatta az 1867-ben alakult Társulat első periódusát. Horváth Mihály, Thaly Kálmán és mások munkásságát, a XX. századi tevékenységről azonban elmarasztalólag szólt. Védelmére kelt – a hivatalos történetírás ellenében – a Dózsa és Martinovics tradíciónak, majd megjegyezte: "Az 1848-49-es szabadságharcnak és antifeudális forradalomnak száz év után sem bírjuk teljes és hű történetét, hogy az 1918/19-es forradalmakról ne is beszéljünk." Főleg a magyar történettudomány feudális nosztalgiáit kárhóztatta. "A magyar nép sorsa azt bizonyította, hogyha idejekorán tértünk volna rá a polgári fejlődés útjára, akkor sok bajtól megmenekült volna az ország." Kifogásolja, hogy a Századok előző, 1948 tavaszi száma az 1848/49-es szabadságharcról és forradalomról egyáltalán nem emlékezett meg. Nos, az említett szám megemlékezett – főleg gazdaságtörténeti és a szomszédos népek 1848-49-es történetével foglalkozó írásokkal – már akkor jónevű történészek munkáival.

Székfü 1947-ben megjelent, Forradalom után c. művében fenntartja korábbi – az 1867 utáni évtizedekre vonatkozó, liberalizmus kritikáját. Rokonszenve azoké, akik a negyvenes években a liberális-reform képviselői voltak (Szalay, Eötvös, Csengery stb.). Megállapítja "Negyvennyolc ma is alapja mindannak, amire a magyarságnak állami életében s az egyes magyar állampolgárnak emberi szabadsága és méltósága védelmére szüksége van." Székfü konstatálja, hogy a klasszikus magyar liberalizmus visszaszorult, ami utána következett, azt elutasítja mindenfajta reformra való képtelensége és szociális közügye miatt. A náciizmussal rokonszenvező magyar politikát súlyosan kárhóztatja. Így értelemszerűen eljut annak a "forradalomnak" az igenléséig, amely az 1944-45 utáni években bekövetkezett. A különböző politikai pártokat Székfü nem tartotta sokra, a kommunisták azonban szerinte is jelentős erőt képviselnek és levonták 1919 tanulságait. Önmagában a parlamentarizmusban nem látván értéket, a történész úgy vélekedett, hogy a szovjet szisztéma valóságos demokratikus

tartalommal tölthető meg, automatikusan viszont a parlamentarizmus sem demokratikus. Ez, valamint a geopolitikai megfontolások lehetővé tették Szekfü számára, hogy részben elfogadja, részben legalábbis tolerálja még 1948 tavaszán is Révai és általában a magyar kommunisták történetfelfogását, amelybe 1848-49 kommunista értelmezése is beleilleszkedett.¹³

Az aligha vonható kétségbe, hogy Révai (és vele a kommunisták) 48-ról kialakított, Kossuthot "rehabilitáló" – álláspontja közelebb állt a hagyományos hazai felfogáshoz, mint a korábbi szociáldemokrata és kommunista nézetek. Így van ez, még akkor is, ha a Szovjetunió szerepével való manipulálás gyanút kelthetett csakúgy, mint a jelen tendenciózusultra vetítése, valamiféle "össkeresés". Megfigyelhető, hogy lényegében más politikai irányzatok (beleértve a legálisan működő jobboldalt is) hasonló vonásokat mutattak. Külön vélemény alig nyilvánult meg. Justus nem szólt a munkásönkormányzatról, annál erősebben hangsúlyozta az államosítás szükségességét, Supka nem beszélt a polgárosodás jelentőségéről és még sorolhatnánk. Valószínűleg – Szekfűhöz hasonlóan – számosan beletörődtek a megváltoztathatatlanba, igyekezve abban jó vonásokat felfedezni. (Ez megmutatkozik még a konzervatív és kispap állásfoglalásokban, sőt a politikai katolicizmus számos képviselőjénél is.) A viszonylagos egyetértés a későbbiek során mind nehezebbé vált. (1949-ben hivatalos emberek már kiemelt formában foglalkoztak az "ellenséges erők" 1849-es elnyomásával, emlegették a terrort. Csakhamar üldözöttekké váltak olyanok is, akik erre korábban aligha gondoltak. A Révai-féle centenáris kontrukció túlhaladottá vált, még mielőtt megszilárdulhatott volna.

Ha néhány hónappal később kerül sor a centenáriusra, akkor az valószínűleg egysíkúbb és politikai értelemben fenyegetőbb lett volna. Az említett Révai írásokból az a szándék tűnik ki, hogy az MKP vezetősége hajlandó a "progresszív nemzeti értékek" védelmére, elismeri a korai liberalizmus teljesítményét s minden értéket mintegy magasabb szinten integrálja. Ezek a megállapítások hamarosan hitelüket veszítették. Már itt voltak az ötvenes évek. "48 ügye azonban a későbbiekben, az un. Molnár Erik vita – kapcsán ismét felvetődött.

Molnár, 1948-ban külügyminiszter – aki a centenárium idején meglehetősen passzív volt – 1960-ban cikket jelentetett meg. A nemzeti kérdés címmel a Magyar Tudomány V. kötetében. Ismerteti Marx és Lenin álláspontját és – a magyarországi viszonyokra rátérve – a Habsburg-ellenes felkelések különböző aspektusait. A Történelmi Szemle 1962. V. számában publikált, az SZKP XII. kongresszusa és a szocialista patriotizmus c. írásában – a szó hagyományos értelmében balról – bírálja rákosinak és persze Révainak 1848-al kapcsolatos, említett véleményét, a nemzeti egység és a függetlenség kérdésének túlhangsúlyozását – szerinte az osztályálláspont rovására. Az említettek szemére veti az ebből származó torzításokat, amelyek valamiféle "parasztfogó demagógiát" alapozhattak meg. Egyik

későbbi írásában (A hazafias nemzeti ideológiáról 1963) pedig rámutat: "Az 1848-as magyar nemzeti forradalomban nem folyt önálló és széles tömegmozgalom az agrárdemokráciáért."14 (Feltehetjük a kérdést "széles és önálló" hogyan folyhatott volna?) Molnár Eriknek számos, Marxot vulgarizáló észrevétele csökkentette e baloldalinak szánt érvelés hatását.

Érdemes utalni a 48-as forradalom különböző jelzőinek kérdéseire. Ezek a jelzők korábban Révainál, Andicsnál és másoknál is váltogatták egymást – demokratikus, antifeudális, polgári: Van példa jelzők elhagyására is. A korábban a polgári jelzőt használó Molnár Erik most – politikai aspektusból – nemzeti forradalomról írt. Érdekességként említhető meg, hogy a Barankovics István kereszténydemokrata elgondolásaival rokonszenvező neves történészprofesszor, Hajnal István pedig – a jobbágyfelszabadítás okán egyenesen szociális forradalomról. A Molnár- féle megfogalmazások mindenesetre széleskörű vitát váltottak ki, az egyik leglényegesebb kérdéstről: a historizálásról, manipulálásról, az "előkép" gyártási törekvéseiről, tehát a történelemmel való visszaéléstről vajmi kevés szó esett, (eshetett). Azt, hogy Molnár véleménye meggyőzőbb legyen Szabóénál is, Révaiénál is, a probléma sokoldalubb megközelítésére lett volna szükség.

A vita jelentősége az volt, hogy egyáltalában sor kerülhetett rá és jelezte, hogy már – ha korlátozottan is – van lehetőség különböző vélemények hangoztatására. Ez az idők változásának jele volt.

Jegyzetek

1. Ld. A magyar népi demokrácia története. Szerk. Balogh Sándor, Jakab Sándor, Kossuth. 1978. 128.
2. I.m. 133.
3. Ld. Révai József: Válogatott Történelmi Írások I-II. k. Szerk. F. Majlát Augusztá. Kossuth 1966. Erényi Tibor: Révai József történelem szemléletéről. Párttörténeti Közlemények 1962.2. sz. Révai galileista, majd anarchoszindikalista múlt után vált 1918 őszén a kommunista párt egyik megalapítójává. A Tanácsköztársaság idején elméleti-újságírói munkát végzett, később a párt un. Landler-frakciójához tartozott, amely a magyarországi helyzetet viszonylag reálisan látta. 1945 Rákosi Mátyás teljes bizalmát bírta.
4. Ld. 48 útján 6-7. Révai szerint 1848 alapozta meg a "polgári demokratikus átalakulás befejezését."10) Ez az 1944 utáni három évben történt meg. Az 1918-as forradalmat vállalja, Károlyit méltányolja, a Tanácsköztársaságot – lényegében az "azonnali szocializmus" célkitűzését bírálja. Ámde érzékelteti, hogy az említett polgári demokratikusnak minősíthető periódusból elég három év. Kerüljön hatalomra a "parasztok, kisemberek, értelmiség" – a munkásosztály "erőskezü" vezetése mellett.

Semmiféle "harmadik utas polgári demokráciára" nincs szükség. Amire szükség van az a "népi demokrácia". I.m. 14-15. Szabad Nép, 1947 december 25. Száz esztendő – három év távlatából.

5. I.m. 53-53.

6. I.m. 75.

7. Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban. Szikra 1949. A kötet élén Révai bevezető tanulmánya. Az idézet a 18. oldalról való. A feudalizmus kapitalizmus problémával egyébként már korábban Révai is szembe nézett. A marxizmus és népiességben éles szavakkal helyteleníti a kapitalizmus szerinte történelmietlen és káros, kategórikus elutasítását. "Aki a kapitalizmus történelmi szerepét tagadja, az nem tudja, vagy csak immel-ámmal tudja ami épp a kapitalizmus haladó korszakában jött létre az emberiség maradandó vívmányaként: a személyes szabadságot, az egyéni méltóságot, a polgári állammal szemben is biztosított polgári jogokat, a polgári demokráciától létrehozott valamennyi kulturértéket." Ezt az egyes népiekhez szóló bírálatot még 1938-ban, Moszkvában írta a szerző. Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Kossuth, 1949. 319.o.

8. Id.m. 30.o.

9. Id.m. 158-159.o.

10. Id.m. 268.o.

11. Forradalom és szabadságharc 1848-1849. Szikra. 1948.

12. Magyar irodalom – magyar kultúra. Válogatott tanulmányok. Gondolat, 1970. 408-409. 458-469.o.

13. Andics Erzsébet: Munkásosztály és nemzet. Kossuth 1948. 31. Szerző hasonló gondolatokat fejezett ki a Hazafiak-e a kommunisták c. írásában. Szikra, 1946. Itt azonban hiányolja, hogy a felszabadított jobbágyok jelentős része föld nélkül szabadult fel. (29.)

13. A kérdésről ld. Szekfü Gyula: Forradalom után. (Történetíró, nemzet, társadalom.) Glatz Ferenc bevezetője. gondolat. 1983. 42.o.

14. Ld. Molnár Erik: Válogatott tanulmányok. Szerk. Ránki György. Akadémiai Kiadó. 1969. 420-437. A kötet szerkesztője összeállította a Molnár vitával kapcsolatos írások – ma is tanulságos – jegyzékét. Id.m. 509. 511.o.

In: Eszmélet, 1998. 37. sz. 41–57.